

Стародубець Галина

ВОЛИНСЬКІ НІМЦІ В ЛЕЩАТАХ СТАЛІНСЬКОГО ТЕРОРУ: ЖЕРТВИ ТА ЇХНІ КАТИ

Тема репресій сталінського режиму проти населення радянської України час від часу актуалізується у зв'язку з відзначенням на державному рівні дат трагічних подій – Голодомор 1933, розгортання Великого терору тощо. Поза тим ця проблема є предметом наукових пошуків низки українських дослідників. Серед учених, увага вчених зосереджена на темі політичних репресій проти радянських громадян, представників німецької етнічної спільноти, можна виокремити Б.Чирка, В.Євтуха, В.Ченцова, О.Рубльова, В.Нікольського, М.Костюка, С.Бобильової, А.Савіна, А.Кудряченка та ін. З-поміж праць, присвячених висвітленню становища національних меншин, зокрема, німців, які мешкали на територіях Волині-Житомирщини в період сталінських репресій, виділяються роботи Л.Копійченко та Є.Тіміряєва [1], О.Бажана [2], Г.Стародубець [3] та ін.

Мета нашого дослідження – на підставі архівних документів, які стосуються репресій проти учасників так званої «Німецької фашистської військово-повстанської організації», яка нібито діяла в 1937-1938 роках на території Ємільчинського району Житомирщини, проаналізувати портретні характеристики суб'єктів процесу сталінського терору: жертв і їх катів.

У міжвоєнний період територія Житомирщини була прикордонною між СРСР та Польщею. Традиційно її населення виділялося своїм етнічним багатоманіттям. У середині 1920-х років у рамках реалізації більшовицької політики коренізації тут було сформовано два культурно-національні райони з компактним проживанням представників польської (Мархлевський район) та німецької (Пулинський район) національностей. Ці два чинники стали важливою детермінантою реалізації у 1930-х роках репресивної політики сталінського режиму проти місцевого населення, «підґрунтям для «викриття» шпигунів іноземних розвідок, різноманітних антирадянських, контрреволюційних і шпигунських організацій як серед військовослужбовців різних рангів, так і цивільного населення» [1, с.222].

Однією із так званих контрреволюційних організацій, яка нібито діяла на території Житомирської області й мала розгалужену мережу штурмових загонів була «Німецька фашистська військово-повстанська організація», ядром і основною соціальною опорою якої нібито виступали представники місцевої німецької національної меншини [3, с.122].

На початку 1938 року хвиля масових арештів накрила німецькі громади Ємільчинського району Житомирської області. За нашими підрахунками тільки впродовж лютого-липня 1938 року уповноваженими районного відділу Ємільчинського УНКВС Житомирської області було заарештовано щонайменше 191 особу. Підстави для арешту кожного з них були доволі трафаретними: «організатор і керівник фашистського воєнного штурмового загону по селу» [4, арк.6], «в минулому отримував «гітлерівську допомогу» як вороже налаштований проти радянської влади, проводив серед населення контрреволюційну агітацію, спрямовану проти заходів партії та радянської влади» [4, арк.7], «штурмовик загону німецької фашистської військово-повстанської організації» [5, арк.607].

На підставі аналізу 105 анкет заарештованих впродовж лютого-червня 1938 року радянських німців, мешканців Ємільчинського району, нами змодельовано узагальнений портрет жертви репресій [4]. Загалом це чоловіки, здебільшого малограмотні, віком 30-40 років. Наймолодшому з них на час арешту було 23 роки (1915 р.н.), а найстаршому – 74 (1864 р.н.). За соціальним походженням майже усі, за дуже незначними винятками, є селянами. У багатьох анкетах уточнюється, що особа походить з середняків. Судячи з того, що часто ця інформація розходиться з даними, які містяться в інших документах справи (наприклад, у Постанові прокурора про арешт), межа між класифікацією статусу «середняк» чи «куркуль» була дуже розмитою і залежала від думки автора документу. Фактично усі обвинувачувані, за винятком трьох вчителів, працювали в колгоспі, членами якого стали, здебільшого, в 1934 році. Судячи з матеріалів справи, Ємільчинським районом прокотилося дві хвилі арештів, різних за інтенсивністю. Перша – впродовж 15-27 лютого, а друга, наймасовіша – з 1 до 25 червня, причому пік арештів припадає на 10 і 23-25 червня.

Зауважимо, що в Анкеті обвинувачуваного окремим пунктом зазначалося, чи не піддавався раніше репресіям. Позитивна відповідь, як правило, посилювала ступінь відповідальності, та, відповідно, вирок. Для прикладу, селянин Каль Вільгельм Вільгельмович рішенням Особливої наради при колегії ДПУ-УРСР у квітні 1933 року був позбавлений права проживати у своєму селі строком на 4 роки [6, арк.17], а 22 вересня 1938 року Трійка при Житомирському облуправлінні НКВС щодо нього і ще 174 його земляків винесла вирок – «розстріляти» [7, арк.3].

Щодо портретної характеристики тих, чиїми руками сталінський режим чинив репресії, варто підкреслити, що вони були віддзеркаленням цієї системи.

У 1939 році влада ініціювала низку судових процесів над різного рівня керівниками УНКДБ Житомирської області, в тому числі й сумно відомого його очільника – Вяткіна Григорія, яких традиційно звинуватили у контрреволюційній діяльності. Їх свідчення чудово ілюструють типовий портрет сталінського НКД-Бістського сатрапа. Насамперед, ці люди були відданими «бійцями партії», які беззаперечно виконували усі вказівки влади, навіть якщо вони були відверто злочинними. Мотивація підлеглих з боку керівництва на «правильне» виконання завдань підсилювалася словами на кшталт: «Якщо будете мудрити, від нас не сховаєтеся. Взнаємо, посадимо, розстріляємо» [8, арк.75]. Власне, з одного боку, «страх за власну шкуру», а з іншого – почуття вседозволеності, безкарності штовхали службовців силових структур на свідоме виконання злочинних наказів. Виховані в умовах абсолютного підпорядкування силі влади, свою внутрішню потребу вивищитися над слабшим, вони реалізовували шляхом вчинення фізичного та морального насильства над заарештованими. Для прикладу, тих, хто не хотів давати потрібних доказів, слідчі «піддавали побиттю, або поміщали в камери із по зв'язаному побитими заарештованими» [8, арк.72]. Ще одним бонусом за службове завзяття були «обіцянки тримати нагороди і турбота про побутові зручності (безплатне триразове харчування, одноразова допомога), для чого відпускалися великі кошти» [8, арк.74].

Отже, в період 1930-х років німецька меншина населення Житомирщини піддавалася масовим політичним репресіям, підґрунтям для яких слугувала нібито участь її членів у «фейковій» «Німецькій фашистській військовоповстанській організації». Обидві сторони державного терору: жертви та їх кати, були породженням антигуманної тоталітарної системи. Їхня поведінка в умовах цього режиму значною мірою корелювалася відчуттям страху. Різниця полягала в тому, що кати у формі службовців НКДБ, свідомо і добровільно служили системі, тоді як їхні жертви потрапили в жорна терору виключно через запит комуно-більшовицької влади на «ворогів народу».

1. Копійченко Л., Тіміряєв Є. Особливості «Великого терору» на Житомирщині. Політичні репресії в Українській РСР 1937–1938 рр. : дослідницькі рефлексії та інтерпретації. До 75-річчя «Великого терору» в СРСР : Матеріали Всеукраїнської наукової конференції (15 березня 2012 р., м. Київ). Київ : Інститут історії України, 2013. С. 222–250.
2. Бажан О. «Національні» операції НКВС на Київщині у 1937–1938 рр. : механізми реалізації та статистика . З архівів ВУЧК, ГПУ, НКВД, КГБ. 2020. № 1. С. 5–48.
3. Стародубець Г. Репресивні практики сталінського режиму в 1930-х роках стосовно німецької національної меншини (за документами Державного архіву Житомирської області). *Архіви України*. 2025. №1 С.118-133.
4. Державний архів Житомирської області (далі – ДАЖО, ф. Р-5013, оп.2, спр.3994, арк.6.
5. ДАЖО, ф.Р-5013, оп.2, спр.990, арк.607
6. ДАЖО, ф.Р-5013, оп.2, спр. 11446, арк.17
7. ДАЖО, ф.Р-5013, оп.2, спр. 993, арк.3
8. ДАЖО, ф.Р-5013, оп.2, спр. 994, арк.75